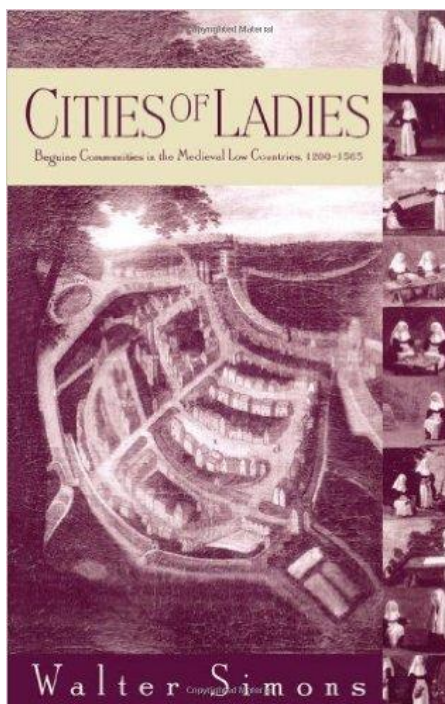

Overgenomen uit: Begijnhofkrant 52 (2016) 10-12

DE GESCHIEDENIS VAN HET GROOT BEGIJNHOF SINT-ELISABETH IN GENT *Zeven eeuwen woelige begijnengeschiedenis*

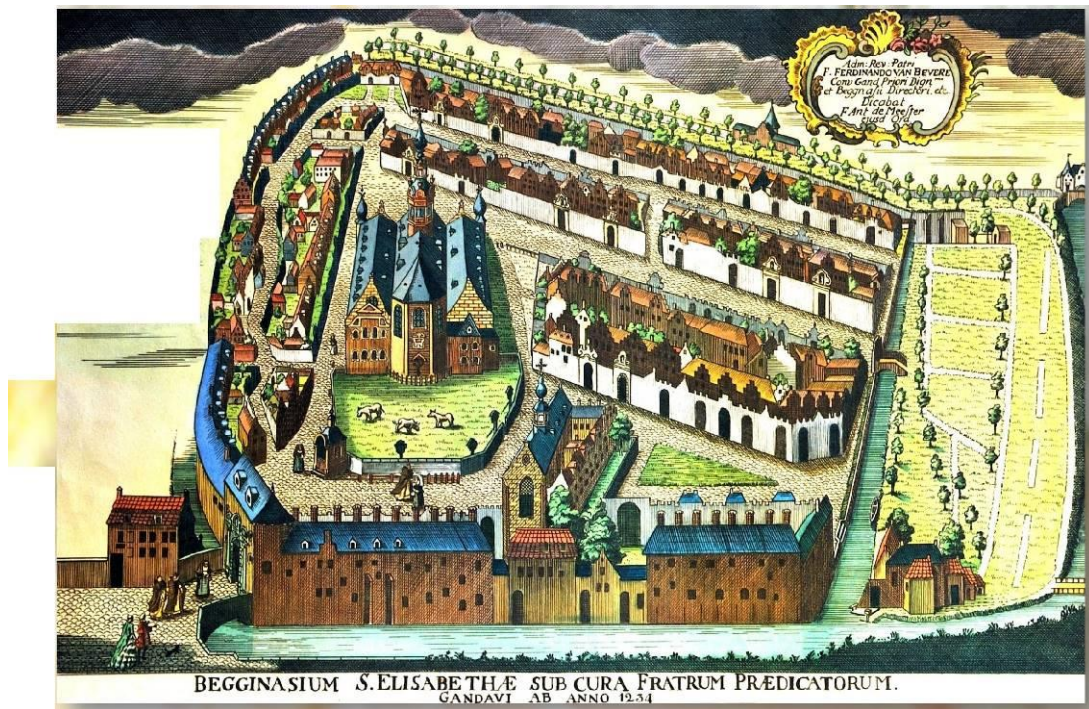
Guido Theunissen

Zoals in veel West-Europese steden leefden ook in Gent de begijnen aanvankelijk verspreid over de stad. Nadien verenigden ze zich toch in verschillende begijnhoven. Naast het Sint-Elisabethbegijnhof werden er in de 13de eeuw in de Arteveldestad nog twee andere begijnhoven gesticht, namelijk het begijnhof Onze-Lieve-Vrouw Ter Hoyen en het begijnhof te Poortakker, nu omgebouwd tot een modern hotel. Het Sint-Elisabethbegijnhof was echter het grootste en genoot het meeste prestige.

In het boek *Cities of Ladies* van Walter Simons (2001)¹ lezen we hoe dat Groot Begijnhof Sint-Elisabeth tot stand kwam. “De stichting van het Begijnhof is nauw verbonden met een klooster van cisterciënzerinnen, opgericht door gravin Joanna van Vlaanderen in 1228 bij ‘Maria’s haven’, later de Bijlokeabdij genoemd, met een aanpalend hospitaal, op de westeroever van de Leie, buiten Gent. In juni 1233 verklaarde abdis Elisabeth van Maria’s haven dat de huizen en de kapel, recent gebouwd dichtbij de abdij en het hospitaal, bedoeld waren voor ‘vrome vrouwen die wensen te leven in zuiverheid en met een Regel’, maar dat deze apart zouden gehouden worden van de zustergemeenschap. Op de rugzijde van een charter van juli 1233 staat dat met deze ‘vrome vrouwen’ begijnen bedoeld zijn. De term ‘begijnen’ was dus zeker al in gebruik in december 1235. De stichtingsdatum 1234 lijkt correct te zijn. Na een eigendomsruil tussen de gravin en de stad verhuisden de begijnen in mei 1242 naar een nieuwe site op het ‘Broek’, een moerassig land ingesloten door kanalen ten westen van de Gentse stadsmuren, waar ze verbleven tot 1874.”

In een oorkonde van 1242 krijgt die begijnengemeenschap van de gravin Johanna Van Constantinopel, gravin van Vlaanderen, ook de toelating om een hospitaal met kapel te bouwen voor de zieke en oude begijnen. Die kapel wordt toegewijd aan de Heilige Elisabeth van Thüringen, die in 1235 heilig was verklaard. Het “*beghynhof van sente Lysbetten*” groeide en bloeide er gedurende zes eeuwen.

Plattegrond van het oude Sint-Elisabethbegijnhof buiten de Gentse stadsmuren, anno 1234.

Zes eeuwen bloei

Het Sint-Elisabethbegijnhof werd opgericht in 1234. Johanna van Constantinopel, gravin van Vlaanderen en Henegouwen, gaf in 1233 de opdracht aan de abdis van de “Haven van Maria” om een terrein ter beschikking te stellen aan de ‘*mulieres religiosae*’. Op voorwaarde dat deze vrouwen het kloosterleven niet zouden verstoren, kregen ze de kapel en het hospitaal om er hun religieuze roeping verder te zetten. Dit terrein lag buiten de muren van de stad Gent. Al gauw werd dit terrein te klein voor de grote groep begijnen. Ze verhuisden naar “Het Broek”, een stuk moerasland tussen de Brugstraat en de Overbroek.

Hier bouwden de begijnen een kapel in 1243 en een infirmerie in 1245. De kerk stamt uit de 14de – 15de eeuw. Dit Gentse begijnhof kende een grote graad van zelfstandigheid. Achter de schermen waren er echter ook mannelijke geestelijken en wereldlijke overheden betrokken bij allerlei bestuursaangelegenheden. Onder de wereldlijke overheden rekenen we Margaretha II van Vlaanderen. Zij gaf talloze schenkingen en privileges aan het begijnhof. De vorst had ook de nodige zeggenschap. Die stelde vaak de regels en de statuten op en gaf protectie aan de hoven. Vanaf het midden van de 14de eeuw mocht enkel de landsheer veranderingen aan

de Regel aanbrengen. De gerechtelijke geschillen werden geregeld door het stadsbestuur. Onder de kerkelijke overheden konden de paus, de bisschop, de parochiepastoor en de begijnhofkapelaan gerekend worden. Meestal werd de rol opgenomen door de dominicanen.

Keerpunt en aftakeling

Het Sint-Elisabethbegijnhof heeft vooral veel geleden onder het Franse bewind op het einde van de 18de eeuw. De Franse overheid vaardigde namelijk een besluit uit waarin stond dat de geestelijke instellingen niet meer mochten beschikken over hun eigen goederen. Ze moesten een staat van hun goederen en inkomsten opstellen en die aan het Franse Bestuur der Domeinen overmaken. De wet was echter niet van toepassing op instellingen die zich bezighielden met ziekenzorg. Als laatste reddingsmiddel probeerde het Gentse begijnhof zich te laten erkennen als liefdadigheidsinstelling. Dat lukte, maar een maand later richtte de Franse overheid de Commissie der Burgerlijke Godshuizen op. Die instelling kreeg het beheer van de liefdadigheidsinstellingen en al hun bezittingen in handen. Door deze bepalingen kwam er vanaf 1795 een einde aan de bloei van het hof.

In 1815 werden de Zuidelijke en Noordelijke Nederlanden samengevoegd tot het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. De begijnen hoopten dat daarmee de rust en hun bezittingen zouden terugkeren. Willem I zette het Franse beleid echter verder. Vanaf 1815 vaardigde hij een lijst van besluiten uit die op lange termijn zouden leiden tot de definitieve aftakeling van het begijnhof.

Tussen 1820 en 1860 kende het Sint-Elisabethbegijnhof nog een laatste 'bloeiperiode'. Vanaf de tweede helft van de 19de eeuw kreeg het namelijk te maken met enkele moeilijkheden. Zo besliste het liberale stadsbestuur dat het begijnhof onderdak moest verschaffen aan enkele behoeftigen. Het begijnhof weigerde, maar werd er toch toe verplicht door de Commissie van de Godshuizen. Een andere moeilijkheid was dat de stad interesse kreeg in het gebied waarop het Sint-Elisabethbegijnhof gevestigd was. Vanaf 1860 begon het stadsbestuur met de ontmanteling van het begijnhof. Hertog Engelbert van Arenberg sprong in de bres en betaalde twee derde van de bouw voor een nieuw begijnhof. Op 29 september 1874 verlieten de begijnen hun oude vestiging aan Het Broek en verhuisden ze naar Sint-Amandsberg.

Het oude Sint-Elisabethbegijnhof van Gent, nog in volle glorie omstreeks 1860, geschilderd door François J.L. Boulanger, olieverf op paneel, 69 x 90 cm, Koninklijk Paleis, Brussel.

Omstreeks 1870 viel het verdict: de begijnen moesten weg. Begin 1873 pakten 18 aannemers met 600 arbeiders de bouw van het nieuwe begijnhof aan. Op woensdag 29 september 1873, Sint-Michielsdag, werd de eerste steen van de kerk gelegd. Een jaar later, ook op 29 september, verhuisden de begijnen in een groots feest naar het Groot Begijnhof Sint-Elisabeth te Sint-Amandsberg. Met de plechtige inwijding van de kerk, nog een jaar later op dezelfde septemberdag, was de bouw van het begijnhof voltooid.

De oorspronkelijke 8 hectaren grond achter het voormalige kerkhof aan de Dampoort, op de Nieuwhofkouter, een deel van de Sint-Baafskouter, was in 1872 aangekocht, onder het mecenaat van hertog Engelbertus van Arenberg en andere weldoeners. Architect Arthur Verhaegen kreeg de algemene leiding over het ontwerp en de bouw van de site. De kerk was een concept van Jean-Baptiste Bethune. De inrichting van het begijnhof is in neogotische stijl, waardoor het totaalbeeld doet denken aan een middeleeuws stadje.

Nieuwe eigenaar

Na de Eerste Wereldoorlog werden de beide begijnhoven van Gent, het Begijnhof Onze-Lieve-Vrouw ter Hoven aan de Lange Violettestraat en het Sint-Elisabethbegijnhof te Sint-Amandsberg, door de Belgische Staat onder sekwestering geplaatst. Ze behoorden immers in eigendom toe aan de Duitse hertog Engelbert-Prosper van Arenberg, die ze van zijn vader, de hertog Engelbert-Auguste van Arenberg, had geërfd. Bij beschikking van de voorzitter van de rechtbank te Brussel was op 20 maart 1923 de vereffening van het sekwestering toegestaan. Toen moest er snel worden gehandeld. Beide begijnhoven volgden dezelfde strategie: om te kunnen onderhandelen met de staat over de eigendomstitel, moesten de begijnen een vereniging met rechtspersoonlijkheid oprichten.

De vzw Begijnhof Sinte-Elisabeth te Sint-Amandsberg werd opgericht op 15 januari 1924 voor Charles Van Goethem, notaris te Sint-Amandsberg. De nieuw opgerichte vzw kreeg het identificatienummer 78/24 en is ongetwijfeld één van de oudste nog werkzame vzw's die werden opgericht nadat de wet van 27 juni 1921 tot stand was gekomen. De oprichters waren eerwaarde pater Désiré-Joseph Boen, dominicaan en directeur van het Groot Begijnhof, en samen met hem achttien begijnen, onder wie juffrouw Constancia-Philomena Raes, de toenmalige grootjuffer van het begijnhof. De negentien stichtende leden formuleerden het doel van de vereniging als volgt:

- Het betrachten en beoefenen der christelijke volmaaktheid door het gemeenschappelijk of afzonderlijk leven volgens de statuten en gebruiken van het Groot Begijnhof;
- Het uitoefenen van alle werken van barmhartigheid binnen en buiten het begijnhof;
- Binnen en volgens de gewoonten van het begijnhof goedkope woning of inwoning bezorgen aan christelijke vrouwspersonen.

De “standregelen” werden gepubliceerd in de bijlagen bij het Belgisch Staatsblad van 16 februari 1924. Na moeilijke onderhandelingen kon de vereniging op 29 juli 1925 het Groot Begijnhof afkopen van de Belgische Staat.

Enkele begijnen in het Groot Begijnhof van Gent in 1949.

Vanaf de jaren ‘30 begint het aantal begijnen sterk terug te lopen. Het is 1950 wanneer Margriet Schaeck intreedt en zij zal de laatste zijn. In 1965 zijn er nog 75 begijnen, in 1972 zijn ze met 45 en in 1987 resten er nog 10. De laatste grootjuffrouw trekt zich op 1 november 2002, na 40 jaar leiding te hebben gegeven, terug in een home, waar ze sterft op 20 januari 2003. De allerlaatste begijn van het hof, Alice Maenhout, verbleef al geruime tijd in een rusthuis en stierf er op 25 augustus 2003.

Het begijnhof blijft

De begijnenbeweging is volledig verstild, maar het begijnhof blijft de getuige van de eeuwenlange geschiedenis van zijn oorspronkelijke stichters. Deze plek moet worden gekoesterd en duurzaam doorgegeven aan de volgende generaties. De verantwoordelijkheid daarvoor ligt niet uitsluitend bij de eigenaars en de overheid, maar evenzeer bij haar bewoners, bij de verenigingen die ermee verbonden zijn, bij de bezoekers en toeristen. Geïnspireerd door een eeuwenoude traditie stapt het begijnhof met een grote openheid de toekomst tegemoet, al is het een voorwaarde dat de beslotenheid en rust ervan verzekerd moeten blijven.

De zuidelijke toegangspoort tot het Groot Begijnhof in Sint-Amandsberg, met het beeld van de Heilige Elisabeth in de nis bovenaan.

Het Groot Begijnhof van Sint-Amandsberg, gebouwd tussen 1873 en 1874, werd op 21 april 1994 volledig beschermd als monument en als stadsgezicht. Op 2 december 1998 is het, samen met 12 andere Vlaamse begijnhoven, ingeschreven op de UNESCO-lijst van Werelderfgoed. Daarmee wordt de uitzonderlijke universele waarde ervan erkend.

Het Groot Begijnhof combineert de twee klassieke types van begijnhoven:

- Als *'pleinbegijnhof'* heeft het een centrale ruimte met gras, omgeven door bomen. In het midden ervan ligt de kerk. Het grasplein dient als bleekweide voor het linnen.
- Als *'stads- of stratenbegijnhof'* volgen de straten de middeleeuwse stadsaanleg: een schaakbordpatroon dat typisch was voor nieuwe, in één keer aangelegde steden. De straten met een veelal geknikt tracé lopen uit op de overhoeks aangelegde centrale weiden met bomen en oorspronkelijke ijzeren relingen.

Het Groot Begijnhof werd planmatig gebouwd als een ommuurde stad, geïnspireerd op de Vlaamse gotische stijl van de 15de eeuw, sterk aanleunend bij de Brugse lokale baksteenarchitectuur. Architect Jean-Baptiste Bethune, medestichter van de Sint-Lucasschool en promotor van de 'neogotiek', tekende het plan van de kerk. Zijn leerling, A. Verhaegen, ontwierp de rest van het begijnhof. Alle gebouwen zijn opgenomen in een evenwichtig en gevarieerd decor, met een combinatie van traditionele elementen uit de Vlaamse baksteenarchitectuur, zoals trapgevels, dakvensters, Brugse traveeën, monelen, boogdeuren

enz. De huizen en conventen, opgebouwd in sobere scheldesteen, hebben verschillende gevelcomposities en afwisselend rode en blauwe Boomse dakpannen. Ongeveer alle gebouwen hebben een voortuin die afgeschermd is van de straat door een muur met ezelsrug. De straatpoortjes dragen een nummer en de naam van de huisheilige. De heiligenbeelden zijn geplaatst in een nis of in een muurkapel.

De hoofdboogpoort aan de noordkant is een monumentale poort, met kantelen, ingewerkt in de begijnhofmuur. Boven de spitsboogpoort bevindt zich het wapenschild van de familie van Arenberg met het stichtingsjaar 1873 en de kenspreuk "*Christus protector meus*" (Christus is mijn beschermer). Links is een kleine boogvormige doorgang. Aan de zuidelijke achteringang zijn poort en poorthuis tegelijk gebouwd, met een doorgang die gedeeltelijk onder de verdieping van het poorthuis loopt. Het poortgebouw heeft een puntgevel en is geflankeerd door een torentje. De poort heeft een wapenschild en wordt bekroond door het Heilige-Elisabethbeeld. De weg van de achterpoort tot de Engelbert van Arenbergstraat is afgezet met dezelfde hoge muren die het hele begijnhof omsluiten. De neogotische poort werd verbouwd in 1991 omwille van herstelwerken aan de kerk en werd zo de hoofdingang voor de nutsdiensten. In de oostelijke omheiningmuur is er een derde toegangspoort die toegang gaf tot de hoevegronden.

De hoofdboogpoort aan de noordkant is een monumentale poort, met kantelen, ingewerkt in de begijnhofmuur. Boven de spitsboogpoort bevindt zich het wapenschild van de familie van Arenberg.

Kerk en kapel

De kerk is toegewijd aan de Heilige Elisabeth van Thüringen, de Heilige Michaël en de Heilige Engelen. Het is een totaalproject van Jean-Baptiste Bethune, uitgevoerd door

gespecialiseerde Gentse vaklui, zowel buiten als binnen en met inbegrip van meubelen en glasramen. Het is een slank bakstenen gebouw in sobere neogotische stijl met een hoog opgaand schip onder een steil, met leien bekleed zadeldak, voorzien van zes dakkapellen. De klokkentoren is een dakruiter met naaldspits. Aan de noordwesthoek werd een ronde traptoren gebouwd. Naar aanleiding van het overlijden van de hertog van Arenberg in 1875 werd een funeraire kapel tegen de oostgevel opgericht, met een calvarie beeldengroep, bestemd voor het kerkhof.

De kerk is toegewijd aan de Heilige Elisabeth van Thüringen, de Heilige Michaël en de Heilige Engelen. Het grasplein diende als bleekweide voor het linnen.

De kapel, toegewijd aan de Heilige Antonius van Padua, ligt in het verlengde van de infirmerie. Het is een éénbeukig gebouw onder een leien zadeldak, met kleine dakruiter. De kapel heeft een houten gewelf in spitsboog. Op de verdieping is een loggia van waaruit de zieke begijnen de diensten konden volgen. Recht tegenover de hoofdingang aan de Schoolstraat ligt de kapel van de Zeven Weeën, een kleine bidplaats voor devotie.

Groothuis en infirmerie

In het Groothuis resideerde de grootjuffrouw, meesteres van het begijnhof. Ze woonde er samen met een begijn huishoudster en met de ‘Juffer Geselnede’, die de grootjuffer bijstond

in het bestuur. Het Groothuis was en is nog steeds het administratief centrum van het begijnhof. De belangrijkste kamer is de 'Mattekenskamer', genoemd naar het legendarische begijntje Matteken. Hier werden de kandidaat-begijnen "gesteed" of definitief aanvaard in het begijnhofstadje. Het is ook de kapittelzaal waar alle hoogwaardigheidsbekleders die het hof bezochten, plechtig ontvangen werden. Over de volledige lengte van het gebouw loopt een lange gang die haaks staat op eenzelfde gang van de infirmerie. In de infirmerie werden oude en zieke begijnen opgevangen en verzorgd.

Het Groothuis van de grootjuffrouw in het Sint-Elisabethbegijnhof, met links een beeld van de Heilige Begga in een nis en boven de deur het plakkaat met de stichtingsdata.

Conventen en huizen

Conventen zijn gemeenschapswoningen waarin een aantal begijnen leefden en werkten onder leiding van de conventoverste. Alle novicen kregen er hun opleiding en vele begijnen bleven er, ook na hun opleiding, wonen. Er waren gemeenschappelijke ruimtes, zoals een refter, keuken, ziekenkamer, werkkamer, enkele spreekkamers, bergplaatsen, nutsinstallaties, een zolder en kelders. De slaapkamers lagen langs een gang op de bovenverdieping met een of twee bouwlagen. De conventoverste had afzonderlijke kamers. Elk convent heeft een voortuin en grote binnentuin.

Het overheersende type van huis is een dubbelwoning met een centrale gang en trap als gemeenschapsruimte voor twee of vier begijnen. De twee huiskanten zijn elkaars spiegelbeeld met op het gelijkvloers een zitkamer, eetkamer, keuken en bergkamer. Op de verdieping zijn er links en rechts twee slaapkamers. Elk huis heeft een zolder en kelder. De ommuurde

binnenhof en voortuin, afgesloten van de straat met een muur met poortje, benadrukken de afzondering. Een aantal kleinere huizen was bestemd voor een of twee begijnen. Het huis van de Heilige Geest, ook “het kasteeltje” genoemd, was oorspronkelijk gebouwd als onderkomen voor de hertog van Arenberg. Hij stierf echter nog voor het afgewerkt was.

Priesterhuis

In het Begijnhof te Sint-Amandsberg werd een huis gebouwd voor de paters dominicanen. Het patersverblijf was een residentie onder de bevoegdheid van pater provinciaal. Het had een huiskapel en poortje dat via de tuin uitgaaf buiten het hof. Sinds 1965, na een verbouwing, ligt de hoofdingang binnen de ommuring.

Van bij de aanvang werden de paters dominicanen de biechtvaders en geestelijke begeleiders van de begijnen (zie kaderstuk). Die band versterkte nog door de eeuwen heen. In Sint-Amandsberg werd een dominicaan ‘pater directeur’ die de grootjuffer bijstond in haar beheerstaken. De andere paters en tot 1926 ook een onderpastoor stonden in voor de zielenzorg van de bewoners. De onderpastoor woonde in de pastorie, die wel aanleunde tegen de hoofdboort, maar toch buiten de ringmuur lag

Dominicanen en begijnen

De godvruchtige vrouwen (*‘mulieres religiosas’*) die zich bekommerden om de armen en zieken en die wij aanvankelijk aantreffen in het stadshospitaal naast de Sint-Michielskerk, zijn nu verplicht om hun taak te volbrengen in de nieuwe ‘Haven van Maria’. Aanvankelijk wou gravin Johanna van Constantinopel een gesticht voor die godvruchtige vrouwen realiseren op de gronden van de *Biloke*. Daartoe stond zij in het jaar 1235 aan de ‘Haven van Maria’ een

jaarlijkse cijns af van 15 pond 5 deniers, voortkomende uit onroerend goed te Mendonc en dat eertijds eigendom was van het Wittocxhospitaal, maar na de brand door haar was geschonken aan het hospitaal van de H. Maria.

Uiteindelijk zal dit gesticht, dat voorzien werd voor de opvang van ‘zieke begijnen’ – nu wordt voor het eerst deze naam gebruikt – veel later op een andere plaats worden opgericht. In 1242 slaagt Johanna van Constantinopel erin om een stuk grond op het einde van de Burgstraat en dat op dat ogenblik nog buiten de stadsomwalling lag, over te dragen om er een gesticht voor zieke begijnen op te richten. Het is op deze plaats dat het eerste begijnhof ontstaat omstreeks 1242, zowat zes jaar na de heiligverklaring van Elisabeth van Thüringen. Zij wordt dan ook door de Gentse dames aangesteld als patrones van het begijnhof en spirituele voorbeeld.

Ferrand van Portugal, echtgenoot van Johanna van Constantinopel, was sinds de slag bij Bouvines op 27 juli 1214 door de Fransen in gevangenschap genomen. In 1227 had hij zijn vrijheid herwonnen en uit dankbaarheid wenste hij dat de dominicanen een klooster zouden uitbouwen in Gent.

Het Sint-Elisabethplein in Gent op de plaats waar het oorspronkelijke begijnhof tot stand kwam, met rechts de begijnhofkerk Sint-Elisabeth.

In 1228 werden de terreinen en gebouwen naast de Sint-Michielskerk, met toestemming van de bisschop van Doornik, overgedragen aan de predikheren. In opdracht van Ferrand van Portugal dienden de dominicanen toezicht te houden op het reilen en zeilen binnen het eerste Gentse begijnhof.

Het begijnhof vandaag

Het Groot Begijnhof is vandaag de dag een weliswaar klein, maar erg actief bedrijf in volle werking. Het is meer dan een verzameling gebouwen op een plek van 6,11 hectaren groot. Het is een schitterende getuigenis van de begijnenbeweging in een fascinerend kader van rust. Maar het blijft ook een spirituele en religieuze plek die iedereen ertoe verplicht zich terug te plooiën op de essentiële vragen die leven en samenleven voortdurend oproepen.

De belangrijkste opdracht van de eigenares, de vzw Begijnhof Sinte-Elisabeth te Sint-Amandsberg, is haar patrimonium, het religieuze, culturele en architecturale erfgoed, zowel roerend als onroerend, te beheren en in stand te houden. Het wordt beschreven en gecatalogeerd. Zonder ophouden zijn er onderhoudswerken in uitvoering. Als restauratie nodig blijkt, wordt ze, na grondig overleg, uitgevoerd, al blijft dit een complex gegeven.

Het financiële draagvlak hiervoor wordt geleverd door de opbrengsten van de verhuur van de gebouwen. Het Vlaams Gewest, de provincie Oost-Vlaanderen en de stad Gent leveren door hun subsidiëring een uiterst belangrijke en gewaardeerde bijdrage. Er wordt voor alle aanpassingen aan gebouwen, restauraties, verfraaiingen en verbouwingen nauw samengewerkt met een architect. Hij vormt tevens de vaste verbinding naar de Dienst Onroerend Erfgoed, de provinciale dienst voor Ruimte en Erfgoed van de Vlaamse Gemeenschap, als controlerende en subsidiërende overheid. Het ontsluiten van het erfgoed vormt een onderdeel van het streven om een gedeelte van het begijnhof een open-monumentkarakter te geven. Straten, groene pleinen en weiden hebben, ook al zijn ze in privébezit, een openbaar karakter. De kerk kan perfect als een open monument functioneren. Er is al een eenvoudige museale inrichting. Na aanpassing van de infrastructuur biedt ze ruimte voor culturele, wetenschappelijke en sociale evenementen.

Een open hof, maar ook een gesloten hof: de begijnhofpoorten gaan elke avond dicht om 23 uur. De 80 huizen worden verhuurd voor bewoning: een sociaal gemengde bewoning, geen exclusief publiek. De 14 conventen, vroegere gemeenschapshuizen voor een 30-tal begijnen, worden verhuurd voor sociale en culturele doeleinden: de zorg voor gehandicapten, het welzijnswerk, de culturele inzet, de heemkunde. Er wordt letterlijk plaats gegeven aan de bezorgdheid voor mensen en waarden, een constante in de geschiedenis van de begijnen.

Guido Theunissen

Bronnen

1. Walter Simons, *Cities of Ladies, Beguine Communities in the Medieval Low Countries, 1200-1565 (Middle Ages Series)*, University of Pennsylvania Press, 2001, p. 276-277
2. Monika Triest, Guido Van Poucke en Cecile Vanooteghem, *Grote Madammen Het Sint-Elisabethbegijnhof te Gent en Sint-Amandsberg, geschiedenis*, Averbode, 2011,.